

Univerza v Ljubljani

Filozofska fakulteta

Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo

DIPLOMSKO DELO

Filio ni doma in Esej o slepoti – primerjava romanov

Avtorica: Mateja Arnež

Mentor: red. prof. dr. Matevž Kos

Ljubljana, september 2013

ZAHVALA.....	3
IZJAVA O AVTORSTVU.....	4
POVZETEK	5
UVOD	6
BERTA BOJETU: FILIO NI DOMA (1990)	7
O avtorici	7
Sodobni slovenski antiutopični roman.....	7
OBRAVNAVA ROMANA.....	8
Fabula.....	8
Siže	11
Simboli.....	12
JOSÉ SARAMAGO: ESEJ O SLEPOTI (1997).....	15
O avtorju	15
OBRAVNAVA ROMANA.....	16
Liki in simboli.....	20
PRIMERJAVA ROMANOV	22
ZAKLJUČEK.....	24
VIRI IN LITERATURA.....	25

ZAHVALA

Za strokovno pomoč in nasvete pri izdelavi diplomskega dela se zahvaljujem mentorju prof. dr. Matevžu Kosu. Velika zahvala gre tudi moji družini in Denisu, ki so me ves čas podpirali in mi stali ob strani.

IZJAVA O AVTORSTVU

Spodaj podpisana Mateja Arnež izjavljam, da sem diplomsko delo z naslovom *Primerjava romanov – Filio ni doma in Esej o slepoti* napisala samostojno, ob pomoči navedene literature in pod vodstvom mentorja.

V Ljubljani, avgust 2013

Mateja Arnež

POVZETEK

Ključne besede: Filio ni doma, Esej o slepoti, kriza moralnih vrednot, nasilje, spolnost.

V diplomskem delu sem primerjala romana *Filio ni doma* in *Esej o slepoti*. *Filio ni doma* obravnava vase zaprto otoško skupnost s strogim družbenim sistemom, s katerim si oblast prizadeva doseči najvišjo stopnjo odtujenosti med ljudmi. V *Eseju o slepoti* celotno prebivalstvo oslepi in se zaradi krutih okoliščin znajde na stopnji primitivnega človeka. Oba romana tematizirata padec moralnih vrednot, dogajanje je v obeh časovno in prostorsko nedoločeno, spolnost se pojavlja kot sredstvo manipulacije, glavni ženski lik pa je znanilec sprememb, saj se bori proti obstoječim razmeram in oblasti. Konec je v obeh primerih pozitiven, saj se prejšnje stanje razreši, vrednote pa preživijo.

Summary

Key words: Filio is not at home, Essay on blindness, crisis of moral values, violence, sexuality.

In the thesis, I have compared two novels, *Filio is not at home* and the *Essay on blindness*. *Filio is not at home* deals with a closed island community with a strict social regime, which they use to cause the highest level of alienation between people while in the *Essay on blindness* the whole population goes blind and gradually due to harsh conditions find them self on the level of primitive man. Both novels show the decline of moral values, in both the events are not defined by time or by space, sexuality appears as a means for manipulation, the main woman character in both novels is a harbinger of change as it fights against the situation and the government. The end in both novels is a positive one as the previous situation is resolved and the moral values survive.

UVOD

V diplomskem delu sem obravnavala romana *Filio ni doma* in *Esej o slepoti*. Pri obeh romanih sem se najprej osredotočila na zgodbo, ki mi je služila kot podlaga za nadaljnje interpretacije in primerjave. Pri romanih sem se osredotočila na krizo moralnih vrednot, morebitne simbole, spolnost in nasilje, s katerim v obeh primerih prekineta glavna ženska lika v romanu.

BERTA BOJETU: FILIO NI DOMA (1990)

O avtorici

Berta Bojetu Boeta (1946–1997) je bila slovenska pesnica, pisateljica in igralka, ki se je rodila v mariborski judovski družini. Najprej je študirala slavistiko na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, zatem pa igrilstvo na gledališki akademiji. Petnajst let je igrala v lutkovnem gledališču, bila pa je tudi ena izmed ustanoviteljic Koreodrame. V istoimenski drami je igrala vlogo Agate Schwarzkobler in zanjo leta 1986 prejela nagrado Borštnikovega srečanja za igro. Poleg tega je igrala tudi v igrah *Prizori iz hiše Karlstein*, ki je bila narejena po njeni pesniški zbirki, in v *De Profundis* ter v poetičnih dramskih besedilih *Pogovori* in *Gremo k babici*, ki ju je tudi napisala.

Slovenskim bralcem se je prvič predstavila leta 1979 s pesniško zbirko *Žabon*, ki je bila očitno erotična in za žensko nekoliko neobičajna, literarni kritiki pa so jo označili za elementarno erotično pesnjenje, v katerem se spolnost kaže kot absolutna kategorija človekovega bivanja. Tudi druga pesniška zbirka, *Zapiski iz hiše Karlstein* (1988), je polna erotike, ki pa je v primerjavi s prvo zbirko bolj zadržana in skrivnostna. Za literarno delo Bojetujeve je značilna vsebinsko-idejna in oblikovna povezanost, saj so v obeh zbirkah nakazani motivi, ki so kasneje do konca izčrpani v romanih: ptice, hiša, spolnost, nasilje, oblast itn. Po pesniških zbirkah je sledil prehod v prozo, kjer so ponesrečeni odnosi med moškim in žensko dosegli tragičen razplet v obeh romanih, *Filio ni doma* (1990) in *Ptičja hiša* (1995), zasnovanih na antiutopičnih vizijah družbene ureditve. Za *Ptičjo hišo*, ki je nadaljevanje romana *Filio ni doma*, je avtorica prejela kresnikovo nagrado.

Sodobni slovenski antiutopični roman

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je na Slovenskem pojavilo pet romanov z antiutopičnimi lastnostmi: *Filio ni doma* (Berta Bojetu, 1990), *Smargadno mesto* (Marjetka Jeršek, 1991), *Satanova krona* (Miha Mazzini, 1993), *Ptičja hiša* (Berta Bojetu, 1995) in *Harmagedon* (Tone Perčič, 1997). Pri nobenem izmed njih ne gre za klasično antiutopijo, saj se v njih prepletajo značilnosti parabole, groteske, družbenokritičnega, satiričnega, psihološkega in ljubezenskega romana (Zupan Sosič 2006: 163). Antiutopija, negativna utopija ali distopija je naslednica utopije. Literarna utopija je dobila ime po izmišljenem otoku in naslovu knjige *Utopija* (1516), v kateri je Thomas Moore opisal idealno državo. V skladu s tem je razlaga antiutopije ravno nasprotna, saj pomeni negativno vizijo družbe, ki ne ponudi

nobenega upanja ali rešitve. Vsaka akcija je že v osnovi zatrta, zato se vsako vpletanje v tok dogodkov nujno konča neuspešno in v negotovih okoliščinah.

Zupan Sosičeva zapiše, da je antiutopično delo *Filio ni doma* pomenilo veliko novost v slovenskem literarnem prostoru, saj je ta prej poznal samo krajše utopične ali antiutopične prozne vrste (2006: 216). V nasprotju z zgornjo ugotovitvijo *Literarni leksikon* navaja, da se na Slovenskem utopični elementi pojavljajo že v dveh romanih iz 19. stoletja, tj. pri Ivanu Tavčarju (**4000**, 1891) in Janezu Mencingerju (**Abadon**, 1893) (Leksikon Literatura 2009: 448).

Bojetujeva se s *Filio ni doma* in *Ptičjo hišo* od ostalih piscev antiutopičnih del (Zamjatin: *Mi*, 1924; Huxley: *Krasni novi svet*, 1932; Orwell: *1984*, 1948) v nekaterih lastnostih razlikuje (Zupan Sosič 2006: 217). Idejno sporočilo o škodljivosti tehničnega napredka, ki hoče ljudi spremeniti v stroje, je Bojetujeva skrčila na resnico o škodljivosti vsakršnega nasilja nad individualnostjo posameznika. Literarne osebe v *Filio ni doma* ravno tako niso nosilci tehničnih zamisli, saj zlo izvira iz njih samih. Helena in Filio poskušata določene stvari na otoku rešiti z ljubeznijo, ki kot vrednota v antiutopičnem romanu ne more obstajati. Poleg že omenjenega pa oba romana, tako *Filio ni doma* kot tudi *Ptičjo hišo*, od tipične antiutopije razločuje dejstvo, da bralec ne izve vzroka za nesmiselne življenjske razmere (v antiutopijah je ta bistveni pokazatelj pesimizma prihodnosti). Tako glavni junaki fizično ne propadejo, sledimo lahko le njihovim fizičnim in moralnim anomalijam. Roman se z naštetimi lastnostmi odmika tipičnim literarnovrstnim določnicam antiutopije, določene lastnosti, ki jih ohrani, pa izkorišča za parabolične učinke (217).

OBRAVNAVA ROMANA

Fabula

Helena Brass, dvainštiridesetletna vdova, skupaj s svojo neimenovano hčerko preživi brodolom, iz katerega reši tudi majhnega dečka, ki ga kasneje poimenuje Uri. Vse tri odpeljejo na neimenovan otok, kjer Heleno že takoj ob prihodu posili Poveljnik straže. »Zapomnila sem si obraz moškega na konju, z bičem v roki, ki je ukazoval tiste noči, ko so me mokro in prezeblo odnesli iz čolna in me položili na kamnito klop ob hiši. /.../ Ne bi si smela želeli, da ponovno pride, lahko se zgodi karkoli.« (Bojetu 1990: 43–44.) Heleno več mesecev pustijo v negotovosti, saj ne ve kje je in si določenih dogodkov ne zna razložiti. Kmalu začne raziskovati otok in ko zaide v Spodnje mesto spozna, da življenje moških in

žensk poteka popolnoma ločeno. »Odidi, ženska! Nismo navajeni srečevati žensk. Redki od nas smo jo videli, tako kot gledamo tebe. Pri maši, ob nedeljah gledajo v tla, ponoči se pa tako ne vidi. Dražiš me s to obleko, rad bi te prijel pod njo. Ti si nova in v tej obleki si lepa. Pojdi, pojdi, da se ne spozabim in tudi drugi!« (58) Ženske živijo v Zgornjem, moški pa v Spodnjem mestu in tudi njihovo delo poteka ločeno: ženske perejo in šivajo, moški pa lovijo ribe in jih predelujejo v tovarni. Stik med njimi je strogo nadzorovan in omejen na prisilni urnik spolnih srečanj, ki potekajo v popolni temi. Na otoku ne obstaja nobena vrsta družine, saj ženske lahko obdržijo le svoje hčerke, medtem ko dečki ob dopolnjenem osmem letu starosti odidejo v Spodnje mesto. Vse dogajanje na otoku obvladuje Poveljnik straže, ki predstavlja najvišjo avtoriteto, čeprav pravi lastnik živi na celini in od tam upravlja z otokom, dokler ga ne nasledí hčerka. Helena je iz urnika spolnih srečanj izpuščena, saj postane Poveljnikova ljubica, s čimer pridobi med ženskami poseben položaj. Njena čustva do Poveljnika postajajo vedno globlja, zato se odloči, da bo ostala na otoku: »Sklonila sem glavo in zardela. Bila sem vzgojena za poslušnost in skromnost v odnosu do moškega. Nikoli ne bi pomislila, da si lahko tako brezpogojno želim in zahtevam ponovno srečanje. Posilstvo spremeni in določi žensko v prezrto in zavrženo. Jaz pa sem se valjala v slasti in pričakovanju. Prezirala sem samo sebe. Vse se je obrnilo proti meni, dokler nisem razumela, da sem se zaljubila.« (56) Življenje v Zgornjem mestu urejajo tri zlobne ženske, Kate, Mare in Lukrija, ki jo nekega dne obišejo in ji preberejo pravila obnašanja na otoku. »Prvič, ne hodi po nepotrebnem iz hiše, drugič, v Spodnje mesto ne smeš, do Dirane da, tam dobiš vse, kar na otoku potrebuješ. Tretjič, ne hodi v druge hiše, tudi otroka ne, četrtič, ne zbiraj se z drugimi, nikoli ne sme biti skupina, petič, ne išči stika z moškimi, ne pred cerkvijo in ne ob Dirani, šestič, po otoku ne hodi, ženske imajo delo v mestu, sedmič, ponoči ne sme goreti luč, razen ob boleznih.« (72) Helena pravil, ki omogočajo načrtno odtujevanje ljudi, ne razume in jih ravnodušno ignorira. Hodi po ulicah, pozdravlja ljudi, kmalu pa začne preurejati in barvati svojo hišo, pri čemer ji priskočijo na pomoč nekatere ženske z otoka. »Še nekaj žensk je prišlo. Nikoli skupaj, ena po ena so se pojavljale na spodnjih vratih in spraševale, če lahko kaj poprimejo. /.../ Sprva so bile boječe in zaprte, obnašale so se, kakor da sem jim gospodarica. Želela sem si prijateljic, sosed, ki ti dajo dobroto in ne pokornosti. Počasi, v teh dneh, v tem mesecu, so se ene uprle, druge pa so mi pokazale svojo misel, ki je bila včasih zelo okorna in vendar misel topla in naravna. V hišo sem dobila ljudi. Kako sem jih na celini pogrešala.« (74–75) V svoji zagnanosti in upornosti začne Helena organizirati ženske, da si belijo svoje lastne hiše, razmišlja pa tudi o skupni pralnici, šivalnici in kuhinji. Ker je njeno početje proti pravilom otoka, jo oblastnice za tri mesece zaprejo, ob čemer jo Kate surovo pretepe s palico. »Veliko sem jih spametovala. Tudi

tebe bom. Ali pa ugonobila. /.../ Zdaj si pač tu in podrejala se boš. Že davno je bilo odločeno, da bodo živeli ločeno, da so bolj koristi, če živijo vsak zase, da po izračunih iz tabel pustimo rojevati bebast rod, ki dela in umre.« (87) Življenje otočank postaja iz dneva v dan bolj organizirano, zato se Helena, ko se vrne iz zapora, lahko posveti vzgoji odraščajočega Urija, ki ga začne učiti branja in pisanja. Zanimiv in najbolj demitiziran odnos v romanu pa je razmerje mati-hči, saj Helena odkrito priznava, da svoje hčerke ne mara in da do nje goji celo nerazložljivo empatijo. Kmalu zatem ko Helena odkrije, kako potekajo spolni odnosi na otoku, njena hčerka zanosi z enim izmed nočnih obiskovalcev, deklico pa takoj po porodu »odda« babici Heleni, ki odslej skrbi zanjo. Tudi odnos med Heleno in Poveljnikom se skozi leta spreminja – namesto ljubimec sčasoma postane dober prijatelj, ki prinaša knjige in tolažbo. Preden Uri odide, deklico poimenuje Filio in pravi: »Filio naj bo, kakor deček, da se je bom spominjal tam doli, kot prijatelja, ki ga morda ne bom imel.« (103) Uri v Spodnjem mestu kmalu ugotovi, da ga je Poveljnik izbral za posebno nalogo. Skupaj z ostalimi fanti biva v Mali hiši fantov, obiskuje šolo in je že deležen prvih oblik spolnega nasilja (homoseksualnost, posilstvo, spolni odnos z živaljo). K Heleni, ki jo od vseh najbolj pogreša, lahko pride na obisk šele po sedmih letih. V tem času Filio raste in se razvija, Helena pa si prizadeva, da bi za otroke odprla šolo. Čeprav je deležna velikega nasprotovanja, dobi potrebne papirje, kar plača s ponižanjem, ko jo neznani moški pretepe in posili. Kmalu zatem Helenino hčerko do smrti potolče moški, ki je z njo večkrat spal, ob čemer Helena ostaja hladna, Filio pa, ki je svojo mater vedno dojemala kot popolno tujko, popolnoma pretese, saj zagleda njeno preobrazbo v ptiča. Uri kmalu zapusti Malo hišo dečkov in postane pomočnik vodje zaporov, kar mu ne ustreza, saj je priča še hujšim odnosom med pazniki in jetniki ter jetnicami. Višek vsega predstavlja orgija med pazniki in jetniki v kletnih prostorih, kamor po naključju zaide. »Pred seboj sem zagledal njegov obraz in nago telo. Poraščen s temno gosto dlako je stiskal nase žensko. Slečeno in onemoglo je vlekel za seboj. Šel sem globlje pod oboke. Naga telesa žensk in moških zapornikov, prevrnjene steklenice, pripete ženske na orodjih ob zid, smrad in obilje hrane so se mi postavili pred obraz in obšla me je slabost. /.../ Kakšen meter stran je na stari odeji ležal star, grbast vratar, slečen in prvi hip zgnetenega kupa mesa nisem prepoznal. Ležal je in se pustil obdelovati. /.../.« (207) Uri je iz zapora premeščen v Veliko hišo, kjer spozna, kako so urejeni nočni obiski. »V naslednjih mesecih sem bil v sobi za načrtovanje nočnih obiskov pri ženskah. Presenetilo me je, koliko je s tem dela. Koliko popisane papirja, da bi dosegel odtujenost?« (215) Na osnutku načrta za naslednji mesec zagleda ime Filio, katere lepoto je opazil na obiskih pri Heleni. »Veliko sem se vračal. S knjigami ali brez. S torbo, polno sadežev, rib ali drugega mesa, toda nikoli več nisem srečal

Filio. Hodil sem jo gledat v cerkev. Tako so mi leta v trdnjavi hitreje minila in nič več ni bilo tako odurno.« (211) Leto in pol Uri ponoči prihaja k Filio in se trudi najti zamenjavo za čim več večerov, kar obema ustreza, čeprav Filio Urija sploh ne vidi, ampak ga le sluti: »Še je prišel in prihajal prvi. Prepoznala sem ga že pri vratih, ker ga nikoli nisem slišala prihajati, vstopal je tiho in mirno, kakor so si drugi delali prostor po hiši s hrupom v koraku in z vrati. In mislim, da drugi niso prihajali dvakrat, ali redko.« (23) Filio kmalu zanosi, Kate in Lukrija pa jo nekega večera nasilno odpeljeta v neko hišo, kjer ji naredita splav, zaradi česar se Filio odloči, da bo zapustila otok. Na celini se izšola in postane priznana slikarka. Uri medtem postane poveljnik, a tudi on odide na celino, kjer obiskuje njene razstave, a med njima do pravega odnosa ne pride, saj sta oba preveč zaznamovana z življenjem na otoku. Ko Filio v galeriji čaka svojega moškega, Urija, je tako razburjena, da začuti čudne fizične bolečine v lopaticah, bolečina pa je tako huda kot bi ji rasla krila. Preobrazba se prekine šele, ko Filio odide domov in si odpočije. Po šestnajstih letih življenja na celini se vrne na otok k umirajoči babici, Heleni Brass. Tam podoživlja trpeče spomine na svoje otroštvo, hkrati pa opazuje pozitivne spremembe, ki so se zgodile v vseh teh letih. Ko Helena umre, jo Filio skupaj s še nekaj ženskami pokoplje in tako postane prva, ki je storila nekaj mimo ženske oblasti. Zatem se vrne na celino, kamor vzame prijateljico Lano in babičine stvari, med njimi tudi dnevnik, ki ga je Helena pisala ves čas, ko je bivala na otoku. Po vrnitvi domov spozna, da še vedno ljubi Urija, ki jo je vse noči obiskoval, kar jo vznemiri in odloči se, da se bo z mislijo nanj ukvarjala, ko bo prišel. »Da, to jutro sem vedela. Spomnila sem se Urija in vedela, da je to nemir, ki ga nisem čakala, za katerega sem mislila, da je odšel za zmeraj, da je za menoj čas, ko me je obiskoval, me mučil. Bil je Uri. In še nekaj je bilo. Uri je moški, ki hodi na moje razstave. /.../ Mirno sem živela na zunaj ta leta, moških nisem videla, počasi so odtekali iz velike rane in mi jo celili. Urija sem ljubila takrat in tudi danes. Nikoli ga nisem zares videla, mrak, ki so mi ga vsiljevali, mi ni dal obraza, las, podobe rok, le njihov vonj in dotik. Slutila sem njegov obraz v teh nočeh, slutila barvo las in oči. Nenadoma je stopil predme to jutro, preden sem se zbudila, in vedela sem.« (40–41)

Siže

Zgodbo romana izvemo iz treh različnih poglavij, od katerih je vsako namenjeno eni izmed glavnih oseb.

1. Del: Filio

V prvem delu se prvoosebna pripovedovalka Filio vrne nazaj na otok, saj izve, da je njena babica bolna, ob čemer se je prisiljena soočiti z ljudmi, ki jo spomnijo na kruto življenje, ki ga je tu preživela v zgodnji mladosti. Helena Brass kmalu umre, Filio pa se skupaj z babičinim dnevnikom vrne na celino, kjer nadaljuje s svojim ustvarjanjem, zaznamovanim s spomini na mladost.

2. Del: Dnevnik Helene Brass

Drugi del romana je zapisan v obliki dnevnika Helene Brass in obsega čas od njenega prihoda na otok do dneva, ko iz otoka zbeži Filio.

3. Del: Uri

V tretjem delu romana se Uri šola v Spodnjem mestu in ima privilegiran položaj, a mu je življenja na otoku kljub temu neznosno in odvratno. Ko postane poglavar, se upre in odide z otoka za Filio, ki je zbežala pred njim.

V prvem in drugem delu je pripovedovalec prvoosebni, v tretjem delu pa se mešajo prvoosebni, drugoosebni in tretjeosebni pripovedovalec.

Simboli

Ptič

Ptiči pomenijo simbol ženske ujetosti in hladnosti. Prebivalke mesta nosijo posebno nošo, ki jih poskuša že na zunaj razosebiti: ozka bluza, kratko nabrano krilo, priščipnjeno v pasu, debele nogavice, copati in ruta, ki je brez pravega pomena pod brado odvezana. Osrednje osebe so starejše ženske s suhimi nogami, dolgim nosom ter ostrim, zašiljenim profilom, ki jih posebna noša naredi še grše in vizualno podobne pticam. Glavni junakinji Filio pomenijo simbol prisilne zaprtosti in konvencionalnosti, pred njimi zato pobegne na celino, ob vrnitvi pa bruha, ko zagleda neko žensko v predpisanih oblačilih. Poseben pomen ima predvsem ruta, ki skriva najlepše dele ženskega obraza in povzroči, da si ženske nenehoma popravljajo proste konce rute, kar se izraža v slabi drži glave in vratu. Ta je potisnjen naprej in ptičje dolg. Uniforma najbolj groteskno deluje na starih ženskah, saj razkrije vse slabosti staranja, od krivih in suhih nog do starikavega vratu in ozkega pasu. V primerjavi z žensko nošo, je moška veliko lepša. Nosijo namreč vihrajočo pelerino, njihov prihod v javnost pa pri ženskah vzbuja spoštovanje, ki je največje do Poveljnika, ki pred cerkev vedno pride zadnji, ženske pa morajo

ob tem vztrajno gledati v tla. »Visok v soncu, pokončen in z bičem v roki je bil podoba močnega. Nisem se ga bala, bil je svetel v oči, ko se je ozrl po sklonjenih ženskih glavah. Večja sem od večine žensk, zato me je ob zasuku zagledal. Obstal je. Gledala sem ga naravnost in pomislila, da bi bilo morda prav, da sklonim glavo. Nisem mogla.« (64) Obleka moških je dokaj konvencionalna, vendar ne vzbuja toliko odpora in gnusa kot pri ženskah, s to stilno posebnostjo pa nas Bojetujeva prepriča, da so v romanu moški zgolj na videz tisti, ki omejujejo svobodo žensk, saj so v resnici to ženske same. Moško načelo avtorica prestavi v oblastnice otoka, ki tudi vizualno spominjajo na moške, predvsem Kate in Lukrija, ki sta visoki, širokih pleč, s ploskimi nogami, dlakavi in brez prsi (Zupan Sosič 2006: 226).

Kot ptiče ženske občuti Filio, Helena pa primerja skupine moških in dečkov s pticami in lovci na ptice. Filio nekega dne vidi, kako mater brutalno pretepe njen ljubimec, kar je povod za ptičjo vizijo, ki jo ugleda zaradi groze videnega nasilja: »Prelomilo jo je v mehke krče in telo ji je počilo na hrbtu obeh rok, se odprlo do lopatic in pognalo perje; čudno se je razširilo in postajalo perut. Potem je pognalo po glavi, kjer so bili lasje, in še naprej po vratu, ki se je daljšal, po prsih, po trebuhu do nog, ki so dobivale pravo obliko.« (7–8) Mati se pred smrtjo spremeni v ptico, Filio pa od takrat ptičev ne mara, saj jo moti njihova oblika in pojavnost, ki zanjo pomenita čustveni hlad. Ko Filio začne slikati, se ji hudobne ženske z otoka prikazujejo kot velike ptice, ki jih slika na platno, to pa nanjo učinkuje kot terapevtsko sredstvo, saj vsaj za trenutek lahko pozabi na tesnobne občutke, čeprav se zaveda, da ne bodo nikoli povsem minili (Zupan Sosič 2006: 228).

Hiša

Naslednji negativni simbol je hiša, ki pomeni grožnjo družbene zaprtosti in brezizhodnosti in se pojavlja že v prejšnjih delih Bojetujeve, v *Filio ni doma* pa jo nadomesti dom kot ustrezen sinonim. Ta se kot prostor emocionalnega zavetja v romanu junakom nenehno odmika, posledica tega pa so ptiči kot kazalniki nevroz, ki izhajajo iz nezdravega ozračja doma (Zupan Sosič 2006: 229–230).

Posilstvo

Najbolj negativen simbol v romanu je posilstvo, v katerem se združita moška dominacija in načrtno odtujevanje ljudi. Pomeni popotnico v svet odraslih, s katero so razčlovečene ženske, saj je vsak spolni odnos posilstvo, pa tudi mladi fantje, ki jih v Spodnjem mestu posiljujejo starejši moški. Posilstvo kot sredstvo manipulacije poskuša posameznike čustveno ponižati, onеспособiti, odpraviti individualnost in jih narediti poslušne, da bi se podrejali oblasti in

pravilom, ki vladajo na otoku. Akt spolne prisile se v romanu tolikokrat ponovi, da izgubi svojo referenčno vlogo in postane simbol brutalnih odnosov med ljudmi, ki vrh dosežejo v zaporniški orgiji in sodomističnem posilstvu dekleta, ki je želelo pobegniti z otoka (Zupan Sosič 2006: 231). »Z odprto stekleničko je skupina stopila k njenim nogam. Še bolj so ji razkrečili noge in jih postavili in ogradili s kamni do kolen. Vsebino stekleničke ji je eden od njih zlil na mednožje in odstopil. /.../ Pes je planil na žensko. Dvignila je glavo samo toliko, da si videl, da je živa. Ovohaval jo je, lizal, jo tu in tam narahlo zagrizel v meso, se premikal s spodnjim delom sem in tja, poplesaval, da mu je ud bingljaj od noge do noge, dokler ni povsem nabrekli. /.../ Naskočil jo je in se zapičil vanjo.« (174.) Nasilje kot dominacija priča ne samo o nezmožnosti uspešne komunikacije med spoloma, ampak je ta ravno tako neuspešna znotraj enega spola. Ženske imajo v romanu podrejen položaj, vendar jih skupna nesreča ne zbliža, temveč se v njih še hitreje vzbujajo občutki zavisti, sovraštva in hudobije. Odtujeno življenje jih je preplašilo do te mere, da ne prenašajo nobenih novosti, Heleno in Filio, ki želita skupnost zbližati ter organizirati delovanje otoka, pa celo fizično napadejo. Moški omejujejo svobodo žensk le navidezno, v resnici to počnejo ženske same (Zupan Sosič 2006: 232–233).

Knjige in morje

Sta pozitivna simbola v romanu, ki pa vseeno ne moreta pretehtati negativnih, ki v romanu prevladujejo in ustvarjajo tesnobno vzdušje. Vse glavne osebe, Helena, Filio in Uri, rade berejo. Čeprav so knjige na otoku prepovedane, njihova skrivna menjava med individualisti gradi še trdnejše vezi, branje teh pa je pomembno zlasti za značajsko prenovo. Bere tudi Poveljnik, ki knjige posoja Heleni preko te pa posredno tudi Filio, Urija pa celo spodbuja, da naj posega po izvenšolskem berilu. Morje kot drugi pozitivni simbol ima podoben učinek kot knjige, saj na glavne junake blagodejno vpliva, jih pomirja in jim omogoča, da vsaj za nekaj časa pozabijo na svojo bolečino (Zupan Sosič 2006: 233).

Imena likov

Pomenljiva je tudi izbira imen v romanu, saj ima večina obočank spolno nediferencirana imena: Kate, Mare, Ane, Lukrija itn., kar kaže na hibridnost ljudi, saj so oblastnice vizualno in značajsko podobne moškim. Edino tipično žensko ime v romanu je Helena, medtem ko določeni liki sploh nimajo lastnih imen, npr. Poveljnik straže, ali pa niso poimenovani niti po zunanjih lastnostih, npr. Helenina hči. Največji aktivizem je skrit v imenu Filio, saj v italijanskem jeziku pomeni sin, v romanu pa pozitivno moško načelo. Hrepenenje po njem

določa celoten roman in se na vsebinski ravni kaže kot iskanje poti za zlitje moškega in ženskega načela (Zupan Sosič 2006: 238–239).

Prvi roman Berte Bojetu je žanrsko sinkretičen roman, ki se povezuje z grotesko, parabolo, ljubezenskim romanom in antiutopijo. Državno manipuliranje z ljudmi, načrtno odtujevanje posameznikov, brezizhodni položaj drugače mislečih in apokaliptično vzdušje so elementi, s katerimi se delo približuje klasičnim antiutopijam in na podlagi katerih je avtorica v delo vpeljala številne simbole. Najbolj presunljiv simbol je posilstvo kot znak brutalnih odnosov med ljudmi, ki se povezuje še z dvema simboloma, ptičem in hišo.

JOSÉ SARAMAGO: ESEJ O SLEPOTI (1997)

O avtorju

Portugalski pisatelj, dramatik in esejist José Saramago (1922–2010) se je rodil v kraju Azinhaga v skromni družini kmetov brez zemlje, zato je bila njegova pot do izobrazbe naporna in težka. Opravljal je številne poklice, med drugim je bil strojni ključavničar in uradnik v administraciji, ukvarjal pa se je tudi z novinarstvom, založništvom in prevajanjem. Čeprav je bil član portugalske komunistične partije, je v svojem opusu nenehno ostajal kritičen do različnih ideologij in tudi do portugalske književne tradicije. V mladosti je napisal dva romana, od katerih je v 25 letih objavil le enega. Po dvajsetih letih molka je ponovno začel s pisanjem, sprva se je ukvarjal s pesnikovanjem in kronikami, ki mu niso prinesli večjih rezultatov, kar se je zgodilo šele takrat, ko je, po lastnih besedah, odkril, da ima kaj za povedati in se je vrnil k prozi ter odtlej objavil več pomembnih romanov. Njegova bibliografija obsega okrog 30 literarnih del, štirje od njih so prevedeni v slovenščino: *Evangelij po Jezusu Kristusu* (1991), *Esej o slepoti* (1995), *Zapis o samostanu* (1999) in *Kajn* (2009). Za Saramagovo literarno delo se začne zanimanje leta 1992, ko izbruhne škandal okrog njegove kandidature za Evropsko literarno nagrado, zaplet pa povzroči njegovo delo *Evangelij po Jezusu Kristusu*. Roman naj bi žalil versko tradicijo in dediščino Portugalske, zaradi česar je bil črtan iz predizbora za Evropsko literarno nagrado, kar je na Portugalskem in v drugih evropskih kulturnih krogih sprožilo veliko zgražanja in osuplosti. Po pritiskih kulturne javnosti se je državni sekretar za kulturo vdal in Saramagu dovolil kandidaturo za omenjeno nagrado. Kot pravi avtor sam, ga je izjemna netoleranca »katoličanov, bolnih za steklino« prizadela do te mere, da se je odselil na Kanarske otoke, kjer je živel v družbi žene Sevillan. Leta 2007 je bila ustanovljena fundacija Joséja Saramaga, ki skrbi za njegovo

literarno zapuščino in promocijo ter promocijo literature in kulture nasploh. Na otoku Lanzaroteju, kjer je avtor nazadnje živel s svojo zadnjo soprogo, novinarko Pilar del Rio, je fundacija odprla tudi Hišo Joséja Saramaga z obsežno knjižnico.

Saramago je leta 1995 prejel Nobelovo nagrado za književnost in s tem postal prvi v portugalsščini pisoči avtor, ki je dotlej prejel omenjeno nagrado.

OBRAVNAVA ROMANA

Esej o slepoti je časovno in prostorsko nedoločljiv roman, ki bi se lahko dogajal v kateremkoli kraju sodobnega sveta, časovno pa le v drugi polovici prejšnjega stoletja. Pripovedovalec v romanu je tretjeosebni in se spreminja iz personalnega v vsevednega. Zgodba se začne, ko na križišču, čakajoč na zeleno luč, naključna oseba ne spelje, čeprav se je zelena že zdavnaj prižgala. V vsesplošni zmedbi in nervozi začnejo vozniki avtomobilov, ki stojijo v vrsti za njim, besno hupati, dokler eden izmed njih ne izstopi in ugotovi, da voznik ne spelje zato, ker je oslepel. Močno pretresenega voznika pospremi domov moški, ki izkoristi njegovo nemoč in mu ukrade avto. Voznik se kasneje skupaj z ženo odpravi k oftalmologu, ki ne ugotovi nobenega vzroka za njegovo slepoto in osupel nad lastno ugotovitvijo celo zatrjuje, da so njegove oči popolnoma zdrave. Kmalu zatem oslepi moški, ki je ukradel avto, vsi, ki so bili v čakalnici, ko je tja prišel prvi slepec, in tudi oftalmolog, ki se na vsak način trudi, da bi ugotovil, kaj je vzrok za nenadno slepoto, ki se od običajne razlikuje v tem, da je popolnoma bela, zaradi česar jo mediji kasneje, ko izvejo, da naj bi šlo za epidemijo, poimenujejo bela nadloga. Zdravnik v trenutku, ko oslepi, odide spat, saj v skladu s svojim poklicem ne zganja panike, ampak naslednji dan pokliče predstojnika klinike in mu pove za belo slepoto, ki bi lahko bila nalezljiva. Kmalu dobi povratne informacije, v katerih se izkaže, da se slepota širi s svetlobno hitrostjo, zaradi česar se vlada odloči, da bo evakuirala oslepele. Ko rešilni avto pride po zdravnika, gre njegova žena z njim, ker pa ji želijo to preprečiti, pravi, da je tudi ona ravnokar oslepela. Izkaže se, da se je ministrstvo v strahu pred belo nadlogo odločilo oslepele in tudi tiste, ki so na dobri poti, da to postanejo, zapreti v zapuščeno umobolnico, razdeljeno v dve krili, ki ju ločuje atrij, vse skupaj pa nadzorujejo vojaki, ki stražijo objekt, da slepci ne bi pobegnili. V umobolnico najprej prispejo zdravnik, zdravnikova žena ter za njima še prvi in drugi slepec, dekle s temnimi očali ter škilasti deček. Takoj, ko se nastanijo, se oglasi zvočnik, ki jim prebere »pravila lepega vedenja«, ki jih je treba upoštevati: »Vlada obžaluje, da je bila prisiljena odločno izvršiti tisto, kar smatra za svojo pravico in dolžnost, zaščititi z vsemi sredstvi prebivalce v krizni situaciji, v kateri se nahajamo, ko se zdi, da se je pojavilo nekaj

podobnega kot izbruh epidemije slepote, ki ga začasno imenujemo kar bela nadloga, in bi želela računati z rodoljubjem in sodelovanjem vseh državljanov pri omejevanju širjenja okužbe, saj predvidevamo, da gre za okužbo, predvidevamo, da ne gre le za niz nerazložljivih naključij.« Oblast se ob tem ko prebivalce zapre v umobolnico sklicuje na dolžnost, ki jo ima do drugih državljanov. S tem ko vse oslepele in domnevno okužene zapre, kakor se v kletko zapre žival, nad njimi dobi absolutno premoč, saj so slepci proti oblasti nemočni: »Zdaj pa vas prosimo, da ste pozorni na navodila, prvič, luči bodo vedno prižgane, nesmiseln je vsakršen poskus pritiskanja na stikala, saj ta ne delujejo, drugič, zapuščanje poslopja brez dovoljenja pomeni takojšnjo smrt, tretjič, v vsaki sobi je telefon, ki se lahko uporablja le za to, da se osebe, ki so zunaj naprosi za higienske izdelke in čistila, /.../ petič, priporočamo, da v vsaki sobi izberete odgovorno osebo, gre za priporočilo, ne za ukaz, interniranci naj se organizirajo, kot se jim najbolj zdi, da le spoštujejo prej naštete ukaze in tiste, ki jih bomo objavili kasneje, šestič, trikrat na dan bomo pred vhodna vrata postavili škatle s hrano, /.../ desetič, v primeru požara, slučajnega ali podtaknjenege, gasilci ne bodo posredovali, enajstič, prav tako naj interniranci ne računajo na nobeno vrsto posega od zunaj v primeru, da bo med njimi izbruhnila bolezen, če se pojavijo neredi ali izbruhi nasilja, dvanajstič, v primeru smrti, ne glede na njen vzrok, naj interniranci brez formalnosti pokopljejo truplo v parku /.../.« (Saramago 1997: 47.) Zaradi na novo pridobljene bele nadloge se slepci v prostoru in nasploh izjemno težko znajdejo, zato zdravnikova žena kot edina, ki ima oči, ki še vedno vidijo, prevzame vlogo tiste, ki jih vodi in jim pomaga napraviti skupno življenje čim bolj znosno. Kmalu po prihodu prvih slepcev prideta še dve skupini, zadnjo pa spremlja strašen kaos, saj slepci v gneči padajo in se prerivajo v želji, da bi čim prej prispeli do proste postelje. Če so se prej okuženi v levem krilu še lahko upirali, se to spremeni, ko slepci razbijejo vrata v atrij, kjer ležijo mrtveci, ki so jih poprej ubili vojaki, kar jih razdraži do te mere, da se naglo preusmerijo v levo krilo in impulzivno zrušijo vse, kar jim stoji na poti, posledica pa je uničujoča zlasti za okužene, saj se od tega trenutka ne razlikujejo več od oslepelih: »Drug za drugim so vsi oslepel, z očmi, ki jih je nenadoma dušilo ostudno belo morje, ki je preplavljalo hodnike, celoten prostor.« (107) Kot zadnji v prvo sobo, potem ko trči ob mrtvake in mirno obsedi zraven njih, pride starec s črno prevezo. Po prihodu zadnje skupine slepcev, ki je zapolnila vse prostorske kapacitete umobolnice, se je močno zmanjšala raven higiene. »Ne gre le za stanja, v katerem so se hitro znašla stranišča /.../, gre tudi za pomanjkanje spoštovanja nekaterih ali pa nenadna nuje drugih, tako da so se kar v najkrajšem času tudi hodniki in prehodi spremenili v stranišča, ki so bila najprej priložnostna, potem pa že običajna. /.../ Tisti, ki so bili po naravi ali po vzgoji bolj sramežljivi, so ves božji dan

zadrževali, zdržali so kakor so pač mogli do noči, ko je v sobah več ljudi spalo, takrat so šli tja /.../ in iskali tri pednje čistih tal, če je to sploh mogoče na neprekinjeni preprogi tisočkrat pohojenih iztrebkov /.../. (123–125) Edino prva soba se je okoliščinam primerno organizirala že ob samem začetku, saj se je zdravnikova žena, ki jo je v dobrih namenih vodilo predvsem reklo »Če že ne bomo zmogli živeti docela kot ljudje, vsaj naredimo vse, da ne bomo živeli docela kot živali« na vse pretege trudila z organizacijo, ki je bila potrebna za to, da se ne bi vrnilo na raven primitivnega človeka, ki deluje le s svojimi nagoni. Ker težko prenaša umazanijo, ki se iz dneva v dan veča, želi ljudem okoli sebe povedati, da sploh ni slepa in se s tem znebiti bremena, ki ji onemogoča, da bi poskrbela za ustrezno raven higijene. »Ti slepci se bodo kmalu, če jim ne bomo pomagali, spremenili v živali, in kar je še huje, v slepe živali« (124) »Pomisli na posledice, najverjetneje bi potem skušali iz tebe narediti sužnjo, deklico za vse, vsem in vsemu bi morala streči, do tebe bodo zahtevali, da jih hraniš, umivaš, pospremiš spat in jim pomagaš iz postelje, da jih pelješ od tod do tja, da jim brišeš nosove /.../.« (124) Kljub vse slabšim okoliščinam, v katerih so bili ljudje prisiljeni živeti, moralni padec še ni dosegel svojega dna, to se zgodi takrat, ko večja skupina moških slepcev samo sebe okliče za absolutno avtoriteto, s tem ko ostalim odtegne hrano in v zameno zahteva najprej zlatnino, zatem pa še ženske. Nad zahtevo so ogorčeni tako moški kot ženske, a se po glasni diskusiji te kljub vsemu odločijo, da bodo zahtevo izpolnile, saj jim drugega ne preostane: »Tudi jaz ne bi rad, da bi šla moja žena tja, a te moje želje ničemur ne služijo, ona, pravi, da je pripravljena iti, sama se je odločila, vem, da bo moj človeški ponos, če smo po tolikem ponižanju sploh še ohranili kanček tistega, ki zasluži, da se mu tako reče, vem, da bo trpel, že trpi, tega ne morem preprečiti, a to je morda edino, kar nam preostane, če hočemo živeti, /.../ (155) Po kruti noči, ki so jo prestale ženske iz prve sobe, in po kateri ena izmed njih izgubi življenje, pridejo na vrsto tiste iz druge sobe in ko se odpravljajo tja, jim neslišno sledi zdravnikova žena, ki šefu hudobnežev v vrat zarije škarje, medtem ko ta doživlja ejakulacijo, s čimer zruši samooklicano oblast: »Za vsak dan, ki ga bomo morali preživeti brez hrane po vaši krivdi, bo umrl eden od vas, ki ste tukaj, samo da stopite iz te sobe /.../.« (174) Ker hrana zopet zamuja, želodci slepcev pa komaj čakajo na obrok, se odločijo, da bodo sobo hudobnežev napadli, da bi jim odvzeli tisto hrano, ki je ostala še iz časov, ko so morali zanjo plačevati z zlatnino ali v naturalijah. Boj sicer klavrno propade, vendar pa se vseeno najde ženska, ki postelje, ki so si jih postavili pred vhod, podkuri z vžigalnikom. Pride do požara, ki se čeprav najprej zažge vse hudobneže, razširi tudi na ostale predele umobolnice, zbegani slepci pa po prvem kaosu in zmedi ugotovijo, da jih ne straži nihče več, saj se je slepota najverjetneje končno razširila na čisto vso populacijo, zato odkorakajo v prostost. Ko so enkrat na svobodi, ugotovijo, da se je

življenje v času, ki so ga preživeli za štirimi stenami, močno spremenilo: ni več elektrike niti pitne vode, po mestu se sprehajajo slepci, ki s svojim nenehnim zaletavanjem vzbujajo žalost v tisti, ki jih še lahko vidi, ljudje ne živijo več po svojih domovih, saj so v trenutku, ko so oslepeli, večinoma bili stran od doma, zato se zdaj združujejo v skupine, ki bivajo danes tu, jutri tam in ki v velikih primerih ne zdržijo dolgo, saj se vsak bori za svoj košček kruha, poleg tega pa se jim zaradi slepote vedno lahko kdo priključi ali izgubi. Ljudje hrano iščejo po zapuščenih trgovinah, tisti, ki so dosegli najnižjo stopnjo človeškega dostojanstva pa pobijajo mačke, pse, kure in zajce ter iz njih kar z usti trgajo meso. Tudi higiena je dosegla svoje dno, saj so se ljudje glede na to, da je luksuz kot je voda izginil, prisiljeni olajšati kjerkoli, zato je mesto polno umazanije: »Razpršili so se po vrtu, stokali od napora, trpeli od preostanka brezkoristnega sramu, opravili so, kar je moralo biti opravljeno, tudi zdravnikova žena, a ta je jokala, ko jih je gledala, jokala je za njih vse, oni že niso mogli več /.../. Očedili so se, kakor so pač mogli, malo in slabo, z nekaj prgišči trave, z nekaj črepinjami opeke, kamor je dosegla roka, v kakšnem primeru je popravek stanje še poslabšal.« (227) Zdravnik, zdravnikova žena, prvi slepec, žena prvega slepca, škilasti deček, dekleta s temnimi očali in mož s črno prevezo se tudi na prostosti držijo skupaj, saj se je doslej med njimi osnovalo neke vrste prijateljstvo, zato se odločijo, da bodo, potem ko končno pridejo do hrane, pogledali, kako je z njihovimi stanovanji. Edino stanovanje, ki je na voljo, je tisto od zdravnika in njegove žene, kamor nato tudi odidejo. Kmalu zatem jih razveseli dež, ki spere umazanijo z njihovih teles, večere pa si krajšajo z zgodbami, ki jim jih bere zdravnikova žena. Ko nekega dne z možem odideta v skladišče supermarketa, kjer se je zdravnikova žena že enkrat prej oskrbela s potrebnimi zalogami, ugotovita, da je v skladišču ogromno razkrajajočih se trupel slepcev, ki so verjetno sledili vonju in se spustili po stopnicah. Ker jih je bilo preveč, je bilo dovolj, da se je spotaknil le eden in padli ter ubili so se vsi. Zdravnikovo ženo prizor tako šokira, da se krčevito zjoka, v trgovino pa se ni pripravljena vrniti niti v sanjah. Kmalu zatem odideta do bližnje cerkve, kjer zdravnikova žena opazi, da imajo božje podobe na debelo narisano belo črto tam, kjer bi sicer morale biti oči, ki so sedaj slepe tako kot pri ljudeh. O obeh dogodkih poročata svojim prijateljem, kmalu po tem pa začne navdušeni prvi slepec pripovedovati, da je spregledal, zatem pa počasi spregleda celo mesto. Prijatelji, ki se veselijo nad tem, da znova vidijo ali pa na to nestrpno čakajo, se ob koncu pogovarjajo o skrivnostnem razlogu njihove nenadne slepote, ob čemer pridejo do naslednjega sklepa: »Mislim, da nismo oslepeli, mislim, da smo slepci, Slepci, ki vidijo, Slepci, ki kljub temu, da vidijo, ne vidijo.« (291)

Liki in simboli

Slepi ljudje v romanu simbolizirajo propadajoče človeštvo. Bela nadloga, ki s svetlobno hitrostjo okuži celotno populacijo, privede do lakote, nasilja, smrti in nevzdržne umazanije, ljudje pa se, v hudi stiski podvrženi zgolj svojim nagonom, spustijo na stopnjo primitivnega človeka in kot taki postanejo popolnoma slepi in odporni na čustva človeške solidarnosti. Moralni padec, s katerim se je okužilo človeštvo, ne prizanese niti božjim podobam, ki imajo v romanu prekrite oči, ki ne vidijo zgolj zato, ker ne vidi niti svet, ki je zašel v krizo. Človeštvo zaradi svoje slepote ne ločuje več med dobrim in zlim, ta slepota pa se je iz njih preselila tudi na vsakršno transcedenco, ki v svetu izgubljenih vrednot ne more obstajati.

Med slepimi ljudmi, ki naselijo umobolnico, je tudi zdravnikova žena, ki je edina dovzetna za pozitivna čustva in skupaj s svojim možem, prvim slepcem in njegovo ženo, dekletom s temnimi očali, škilastim dečkom in starcem s črno prevezo predstavlja kolektivnega protagonista v romanu. Ker ima oči, ki še vedno vidijo in zato lahko razločujejo med dobrim in zlim, ostale v sobi vodi in jih s tem obrani pred popolnim moralnim padcem. Pomaga jim pri organizaciji življenja, vodi jih na stranišče, skrbi za navade, ki preprečijo umazanijo in je tudi tista, ki ustavi hudobneže iz tretje sobe.

Pred prihodom hudobnežev je edino **oblast** predstavljalna vlada, ki je v strahu pred belo nadlogo v umobolnico kot živali zaprla slepce in domnevno okužene ter jim s tem ukradla svobodo in jih prepustila krutim življenjskim okoliščinam, sebe pa pred kakršnokoli odgovornostjo razbremenila s sklicevanjem na državljansko zavest oslepelih. Vse dneve, ki so jih slepci preživeli zaprti v umobolnico, so predvajali seznam pravil, ki ni predvideval nobene pomoči od zunaj, tudi če bi prišlo do bolezni ali smrti. Vlada se je za te ukrepe odločila zaradi strahu pred lastno slepoto, ker pa je strah tisti, zaradi česar človek oslepi, jih bela nadloga na koncu ni obšla, kar bi bilo (verjetno) drugače, če ne bi kriza vrednot prevladala že prej in se pokazala ravno v dilemi, ko se je treba odločiti, ali pomagati drugim ali misliti nase.

Po prihodu tretjega, največjega vala slepcev, se znotraj umobolnice vzpostavi še ena oblast, ki si jo slepci iz tretje sobe lahko vzamejo le zaradi pištole, ki jo imajo in jim omogoči, da postanejo superiorni v odnosu do drugih, s čimer predstavljajo največjega antagonista v romanu. Njihova slepota je najhujša, saj se s stisko ostalih slepcev okoristijo tako, da jim vzamejo hrano, v zameno zanjo pa zahtevajo, da ženske izgubijo vsakršno dostojanstvo in spijo z njimi, da bodo drugi (pa tudi same) lahko jedli.

Zdravnikova žena glavnemu hudobnežu v vrat zapiči škarje, s čimer stori moralno in družbeno nesprejemljivo dejanje, po katerem bi po vsej logiki morala oslepeti, vendar se to ne zgodi, saj je to dejanje izvršeno v imenu višjega cilja, ki ga predstavlja svoboda vseh ostalih slepcev. **Škarje**, s katerimi ga zabode, so znanilke boljše prihodnosti, v kateri moralne vrednote še vedno obstajajo, zato so škarje pozitiven simbol.

Radio, ki ga s seboj prinese starec s črno prevezo, pomeni naslednji pozitiven simbol, saj je edino sredstvo, s katerim slepci v karanteni vzpostavljajo stik z zunanjim svetom, ki domnevno še ni povsem okužen in je kot tak še vedno dober. Glasba, ki jo preko radia lahko poslušajo, je edino, kar v slepcih, moralno uničenih zaradi krutih okoliščin, v katerih živijo, prebudi pozitivna čustva. Zaradi vse večje zlobe, ki se naseljuje med ljudmi, nekateri ne morejo več jokati, saj že predolgo niso bili deležni nobene toplote, solidarnosti ali tople besede, ki jo sedaj nadomesti glasba.

Čeprav je v romanu **spolnost** kot posilstvo negativen simbol, ki pomeni sredstvo manipulacije, lahko pomeni tudi intimo in bližino med partnerjema, ki je v nečloveških okoliščinah, v katerih slepci živijo, redka. Ko zdravnikova žena po naključju opazi spolni odnos med naključnima slepcema, se ne ujezi, saj se zaveda, da je spolnost edini znak človeške bližine: »Zdravnikova žena je obstala in ju gledala, ne da bi jima zavidala, saj je imela svojega moža in zadoščenje, ki ji ga je nudil, ampak zaradi vtisa drugačne vrste, za katerega ni našla imena, morda je bil občutek naklonjenosti, kot bi jima hotela reči, Ne menita se za to, da sem tukaj, tudi sama vem, kaj je to, nadaljujta, morda je bil občutek sočutja, Čeprav bi ta trenutek užitka trajal celo vajino življenje, pa vidva, ki sta dva, nikoli ne bosta mogla postati eno.« (142)

Esej o slepoti je roman, ki prikazuje slepoto kot simbol moralnega padca človeštva, v katerem se človek, oropan vseh pozitivnih čustev, znova znajde na stopnji primitivnega človeka. Osebe v romanu nimajo lastnih imen, s čimer avtor poudarja vrnitev na nivo primitivne horde. Zdravnikova žena, ki v romanu predstavlja najbolj pozitiven lik, je edina, ki vidi, saj ni slepa za čustva človeške solidarnosti, zato ostalim slepcem pomaga, da bi »spregledali«. Simboli, ki se v romanu pojavljajo so: slepota/slepi ljudje, radio, spolnost in škarje.

PRIMERJAVA ROMANOV

V obeh romanih je osrednja tema **kriza moralnih vrednot**. V romanu Berte Bojetu napačne vrednote producira oblast z obstoječim družbenim sistemom, ki si prizadeva vzpostaviti čim večjo stopnjo odtujenosti med ljudmi. V ta namen oblast nadzira rodnost in izvršuje splave, saj po posebnih izračunih dovoljuje porod le najbolj bebavih otrok, ki bi kot odrasli slepo sledili pravilom otoka. Moški in ženske živijo ločeno, srečujejo pa se lahko samo ob nedeljah pred cerkvijo, ko morajo ženske ponižno gledati v tla, ter med časom, določenim za spolne odnose. Stik med ljudmi je prepovedan tudi znotraj posamezne skupnosti, v kateri se morajo ljudje držati sami zase in se v nobenem primeru ne smejo združevati v skupine, vse z namenom, da bi bila odtujenost med njimi čim večja. V *Eseju o slepoti* moralni padec človeštva povzroči bela nadloga, s katero ljudje postanejo slepi za čustva človeške solidarnosti in se zaradi neugodnih razmer, kot so umazanija, lakota in nasilje, vrnejo na stopnjo primitivnega človeka, ki deluje nagonsko, hkrati pa je povsem neobčutljiv za čustva ostalih. **V obeh romanih dogajanje časovno in prostorsko ni določeno.** Za Saramagov roman lahko sklepamo, da se dogaja v drugi polovici prejšnjega stoletja, ko se je že uveljavil kapitalizem in trend supermarketov. V obeh delih je prisotnih več protagonistov, v nadaljevanju pa se bom osredotočila le na dva ženska lika, **Heleno in zdravnikovo ženo**, saj je njuna podobnost za primerjavo romanov najbolj relevantna. Oba omenjena ženska lika sta v romanih najbolj dejavna, saj se ne sprijaznita z razmerami, v katerih živita, kar vodi v konflikt z oblastjo, ki je glavni antagonist in jo v prvem romanu predstavljajo **Kate, Mare in Lukrija** ter v drugem **hudobneži iz tretje sobe na levi**. V *Filio ni doma* Helena Brass iz zunanjega sveta pribeži na otok, tam pa kmalu spozna nazadnjaške interese, s katerimi oblast manipulira z množico, ker pa se sama z njimi ne strinja in jih dojema kot popolnoma nesmiselne, začne vse po vrsti kršiti. Zahaja v Spodnje mesto, na ulicah pozdravlja ženske in se pogovarja z otroki, ter razmišlja, kako bi ženskam okoli sebe življenje bolj organizirala. Ko začne pleskati hišo, na svojo stran pridobi skupino žensk, ki se ji pridružijo, s čimer se med njimi sčasoma vzpostavi občutek povezanosti in bližine. Ko se vrne iz zapora, kamor so jo zaprle zlobne oblastnice Zgornjega mesta, želi odpreti šolo in v njej učiti otroke. **V obeh omenjenih primerih se Helena kaže kot tista, ki želi ženskam na otoku odpreti oči in poskrbeti za izobraženost prihodnjih generacij, da bi bile te bolj odporne na manipulacije oblasti.** V *Eseju o slepoti* je prisoten kolektivni protagonist, ki ga predstavljajo zdravnik, zdravnikova žena, prvi slepec in njegova žena, dekle s temnimi očali, starec s črno prevezo in škilasti deček. **Med njimi je najbolj dejaven lik zdravnikove žene, saj ima edina v romanu oči, ki še vedno vidijo, zaradi česar ostalim slepcem pomaga napraviti življenje bolj znosno. Je tudi tista, ki**

prekine z najhujšim zlom, saj glavnega izmed hudobnežev, ki so ženske posiljevali in mučili celo noč, zabode s škarjami, s čimer ostale slepce osvobodi in jim omogoči dostop do hrane. V obeh romanih **spolnost pomeni sredstvo manipulacije**, s katero v *Filio ni doma* oblast poskrbi za odtujenost med spoloma. Spolni odnosi potekajo v popolni temi in v večini primerov pomenijo posilstvo. Ko se dečki ob dopolnjenem osmem letu starosti preselijo v Spodnje mesto, jih tam posilijo starejši moški, kasneje odrasli dečki pa se po v naprej določenem seznamu dobivajo z ženskami, ki jih v večini primerov tudi sami posilijo. S tem se posamezniki fizično in psihično zlomijo, kar jih napravi bolj pokorne in dovzetne za ukaze oblasti. Z nasilnim spolnim odnosom je kaznovan tudi vsak poskus pobega z otoka. Sredstvo manipulacije je spolnost tudi v *Eseju o slepoti*, kjer morajo ženske oditi v sobo hudobnežev in tam pa dolge ure prenašati poniževanje v zameno za hrano. Izsiljevanje je tukaj v primerjavi s prvim romanom hitro prekinjeno, saj se vsi, kljub slepoti, zavedajo pokvarjenosti takšne menjave, ki jo prekine zdravnikova žena, v *Filio ni doma* pa se posilstvo ponovi tolikokrat, da izgubi svojo referenčno vlogo in postane simbol brutalnih odnosov med ljudmi. Poleg posilstva je v *Eseju o slepoti* prisotna tudi spolnost, ki ni destruktivna, saj pomeni edini znak človeške bližine, ki jo je v razmerah, v katerih živijo slepci, vedno manj. Za obe deli je značilna **odsotnost vsakršne transcedence**: čeprav se v *Filio ni doma* ob nedeljah prebivalci vedno zberejo pred cerkvijo, avtorica o njihovi veri ali bogu ne spregovori na nobenem mestu, iz česar sklepam, da ima obisk cerkve le vlogo družbenega dogodka, na katerem se enkrat na teden zberejo vsi prebivalci mesta in s katerim se razlika med moškimi in ženskami le še okrepi (te morajo, ko prispejo moški, strmeti v tla, v cerkev pa lahko odidejo šele za njimi). V *Eseju o slepoti* ob koncu romana zdravnik in njegova žena odideta v cerkev, kjer odkrijeta, da imajo vse svete podobe zakrite oči, s čimer je ponazorjena božja slepota. V svetu, v katerem je meja med dobrim in zlim zabrisana in moralne vrednote ne obstajajo, vera v transcedenco ni več mogoča.

V obeh primerih **konec romana za glavne protagoniste pomeni prekinitev s prejšnjim stanjem**: v *Filio ni doma* Helena na otoku umre, Filio pa zbeži na celino, kamor ji kmalu sledi tudi Uri. Čeprav sta se otoka rešila, ju je nasilje za zmeraj pohabilo, saj jima je ohromilo dovzetnost in občutek za ljubezen. Zlasti Filio na celini ne zmore živeti mirnega življenja, saj jo nenehno preganjajo spomini na preteklost, kar postane še bolj izrazito v *Ptičji hiši*, ki je nadaljevanje romana. Tudi v *Eseju o slepoti* se ljudje bele nadloge na koncu znebijo, morda zato, ker so končno spregledali tisto, česar prej niso hoteli videti – svoje lastne bede.

ZAKLJUČEK

V diplomskem delu sem obravnavala romana *Filio ni doma* in *Esej o slepoti*. Kot izhodišče mi je v obeh primerih služila zgodba romana, iz katere sem izpeljala nadaljnje interpretacije, na koncu pa sem deli primerjala in poskušala poiskati podobnosti. Dogajanje je v obeh romanih časovno in prostorsko nedoločljivo, v prvem romanu je postavljeno na neimenovan otok, v drugem pa v neimenovano mesto. Oba romana prikazujeta krizo moralnih vrednot, za katero je v prvem romanu kriva oblast z obstoječim družbenim sistemom, v drugem pa slepota, ki zajame prebivalstvo zato, ker nočejo videti tistega, kar gledajo. V *Filio ni doma* je vsakršen pristen stik med ljudmi prepovedan, s čimer se oblast trudi doseči odtujenost med posamezniki, saj naj bi bili takšni bolj dovzetni za manipulacije. V Saramagovem romanu se slepci vrnejo na stopnjo primitivnega človeka, saj postanejo slepi za čustva človeške solidarnosti in gledajo le sami nase ter nagonsko sledijo svojim potrebam, ob čemer edino izjemo predstavlja zdravnikova žena, ki še vedno vidi in kot taka postane voditeljica ostalih slepcev in poskrbi za to, da ne propadejo popolnoma. V obeh romanih se pojavlja spolnost kot sredstvo manipulacije, konec pa je v obeh primerih pozitiven, saj Filio in Uri otok zapustita, slepcem v Saramagovem romanu pa se vid povrne.

Misel, ki je zapisana na prvi strani *Eseja o slepoti* »Kdor lahko gleda, naj vidi. Kdor lahko vidi, naj opazi.« po mojem mnenju velja za like v obeh romanih. V Saramagovem romanu je bela nadloga zgolj literarni simbol, saj ne pomeni slepote na vidu, ampak pomeni, da je sodobni človek popolnoma zatrl svoje vrednote, ki so mu govorile kaj je prav in kaj ne, to pa je nadomestil predvsem egoizem, ki se najbolje odraža v kapitalistični družbi, ko se človek iz kolektivnega bitja spreminja v vedno bolj individualno, saj nima nobenega posluha za druge, ampak ga skrbi le zase. V *Filio ni doma* sicer ni nobene besede o kakršnikoli slepoti, a kljub temu menim, da so prebivalci otoka slepi, saj se ne zavedajo, v kolikšni meri oblast manipulira z njimi. So nevedni, neizobraženi, prestrašeni in zlomljeni ljudje, ki jim je večletno »pranje možganov« povzročilo tiste vrste slepoto, ko se ne zavedajo več, kaj je za njih dobro, iz tega razloga pa napadejo Heleno in posredno še Urija in Filio. Ti so edini, ki v romanu vidijo in se zavedajo, da je prava pot edino tista, ki jo pogojujejo čustva človeške ljubezni in medsebojne solidarnosti.

VIRI IN LITERATURA

VIRI:

- Bojetu, Berta. *Filio ni doma*. Ljubljana: DZS, 2004.
- Saramago, Jose. *Esej o slepoti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.

LITERATURA:

- Bavčar, Evgen. Spremna beseda. V: Saramago, Jose *Esej o slepoti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Kos, Janko, idr. *LITERATURA: leksikon*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2009.
- Zupan Sosič, Alojzija. *Robovi mreže, robovi jaza: sodobni slovenski roman*. Maribor: Litera, 2006.